

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE.

I.

Tokaj a honfoglalás korában. Földvára és nevének eredete s változása. A vár első építkezési korszaka 1388-ig.

Árpád fejedelemnek Tarczal nevű vezére kapta adományba azt a földet, mely a tokaji hegy tövében a Bodrog és Tisza összefolyásánál elterül. Ezen helyen épített Tarczal vezér a honfoglaláskor egy földvárat, melyet a király névtelen jegyzője «Hymesudvarnak» nevezett.¹

Mireánk magyarokra kedves emléket rejt ez az elnevezés, mely minket nemcsak egy bizonyára nagy gonddal és izléssel megépített várra, de vele együtt az akkori magyar építészeti kultúrára is emlékeztet.

«Hymesudvar» — szép, ékes udvart jelent, melynek egyes részei a magyar nép építési művészetében kifejtett modorban voltak diszítve s azért kapta azt a nevet.

A földgátak faszerkezetű kapui bizonyára hasonlítottak azokhoz a kapukhoz, melyek a székely földön és Kalotaszeg vidékén ma is láthatók.

Kútforrásaink legelőször 1074-ből említik Tokajt, amidőn Salamon király unokatestvéreivel Kemejnél összeütközött Cothoydnál (talán a mai Kota ér), majd a Tiszán átkelve itt pihent meg, s innen tartott Pest felé.²

¹ Anonymus XVII. fejezete, melyet most jelenben Hymusuduornak (mai kiejtéssel Himesudvar) neveznek (Szabó Károly fordítása). Fekvésére nézve lásd a katonai részletes térképet, 1 : 75,000-hez, 13. öv, XXV. oszlop lapja, 1884. évi felvétel.

² Szabó Károly: Márk kronikájának fordítása. A magyarok viselt dolgairól az ősidőktől MCCCXXX. évig. «Az ő kibékülésük» 58. fejezet, LXVII. lapon és Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. 162.; lásd továbbá Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika, I. 51., 52. és Tudományos gyűjtemény 1823. évi IV. köt. 5. lap.

Ki tudná megmondani, miért változott meg Himesudvar neve s miért kapta utóbb a «Tokaj» elnevezést? Igen közel áll a föltevés, hogy a «Tok» szógyökből, a Tiszában is előforduló halnemtől vette a magyar a «Tokaj» szónak eredetét, a mennyiben a «Tok» szóhoz hozzá fűzte az «aj» ragot, mint azt számos magyar helynévnl tapasztalhatjuk, mint Muzsaj, Halmaj stb. stb. Így képződhetett a «Tokaj» jelző is.¹

¹ Nem tartható valószínűnek sem *Kaprinainak*, sem *Bélnek* azon észrevétele, hogy «Tokaj» elnevezését az idetelepült tótoktól kapta volna. Az ő magyarázatuk szerint a tótok nyelvén «Sztójka» összefolyást jelent s ebből vélték kétségtelenül bizonyíthatni, hogy a Bodrog és Tisza folyóknak itteni összefolyásától a szlávok használták ezt a kifejezést, a melyből később az «Sz» betűk elhagyása folytán neveztek ezen helyet «Tokaj»-nak. Ez a magyarázat nagyon erőltetett.

Vannak olyanok is, kik a «Tokaj» elnevezés alatt «könyököt» értenek. Ez «Tokaj» város fekvésének teljesen megfelel, a mennyiben az úgynevezett «Hegy-alja» egy könyökbehajlást képezvén «Tokaj» hegyével kidudorodva, annak a hajlásnak a közepe táján fekszik.

Többen úgy vélekednek, hogy «Tokaj» eredetileg összetett szó, mely a «tok-aly», vagy «aly» változattal, «tag-aly», vagy «dag-aly», a tatár-török nyelvben élő s hegyet jelentő «dag» vagy «tag» szóból ered. Eszerint «hegy-aly» vagy «hegy-alja». (Lásd: *Czuczor Gergely és Fogarasi János: Magyar nyelvészótár I. kötet 56., 57. és VI. kötet 341. lapok.*) Épen a felső-Tisza mellékén honosak az «aj» végű helynevek, úgymint: Monaj, Muzsaj, Hujaj, Halmaj, Kótaj stb. stb.

Az is lehet, hogy a «toka» szóval rokon s ebből származott. Lásd: Nyelvtörténeti szótár III. 693. lapon. Tok alatt és *Comes Géza Kuun: Relationum Hungarorum. Claudiopoli 1892. I. 41. l. négy csillag alatti jegyzet; lásd továbbá Szarvas-Simonyi Magyar nyelvtört. szótár III. 693. l. Hún alatt. A «hún» szóra lásd Jankó János: Kalotaszeg magyar népe II. rész. Tárgyi ethnographia 65—69. lapig és végre a faépítményekre lásd Huszka József: A székely ház 1895., és ugyanennek Magyar Ornamentika, Budapest, 1900.*

Czuczornak és *Fogarasinak* lehet igaza, midőn azt állítják, hogy a Tisza és Szamos vizeiben különösen bővelkedő «Tok» halnévben kereshető a «Tok-aj» szógyöke; nem pedig a «sztójka» szóban.

II.

A tokaji vár színhelyén keletkezett kötoronynak építése és annak szerkezete. Második építkezési korszak 1388—1403-ig. A tokaji vár mint révhely. Harmadik építkezési korszak 1403—1460-ig. Birtokosai ezen időben.

Soká heverhetett romokban a Hymesudvar, míg 1388-ban Czudar Péter bán birtokába jutott.¹ Ő építette a Hymesudvar helyszínére azt a kötornyot, melyet több régi rajz megörökített. Czudar Péter zálogjogon Zsigmond királytól birta a tokaji révet is és hihető, hogy ennek biztosítására építette a tornyot.

A torony kerek idomú volt, két emeletes falazattal, melynek párkányán a fedél alatt egy ormozott védjárda létezett. Ez a járda az égtájak mindegyike felé 1—1 kiugró védőerkélybe nyilott.² Az erkélyek felett létezett magas csúcsfedélnek közepén négy vigyázó házacska, úgynevezett strázsa-ház volt. Ezek felett a fedélből még egy kötorony emelkedett ki, mely alakítást *Könyöki* szerint «köpülő»-toronynak (Butterfassturm) neveztek. Az egész építkezés az ugyanazon korabeli biharvármegyei «Kőrösszegi vár» tornyára emlékeztet. A XIV. század vége felé ez a torony még csak egy árokkal volt körülvéve, a mint az a *Burkhard von Birkenstein*-féle XVII-ik századi rajzon látható (lásd 1. ábrát).

A toronynak bejárata a kor építési modorához híven az emeleten volt, még pedig: a fennmaradt több rendbeli alaprajzok tanúsága szerint a keleti oldalon. Hogy a torony hozzáférhető legyen, az árok egy könnyen szétszedhető híddal volt áthidalva, melynek végéből csak létrán történhetett a toronyba való feljárás. Minthogy a lefelé irányított védelem merőlegesen az ormozatokon és erkélyeken történt, tehát a torony tőfala nem is ugrott ki.

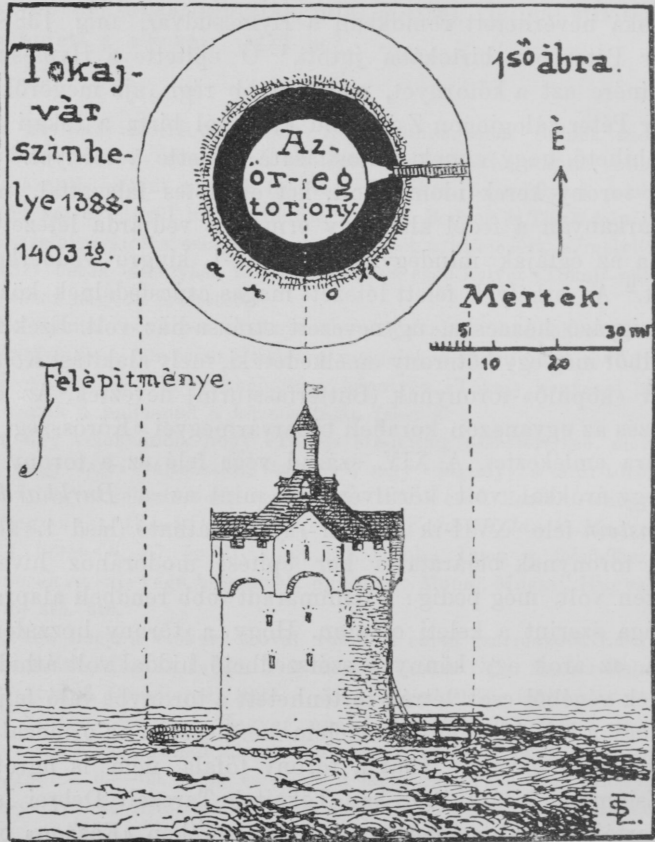
Zsigmond király 1398-ban Tokajt és Tarczalt Debrei István kincstartójának adományozta és pedig cserében «Kászon» beregvármegyei községért (a mai Mező-Kászon).³

¹ Lásd *dr. Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában. I. köt. 370. lap.

² Lásd 1., 2., 3. és 8. ábrákat.

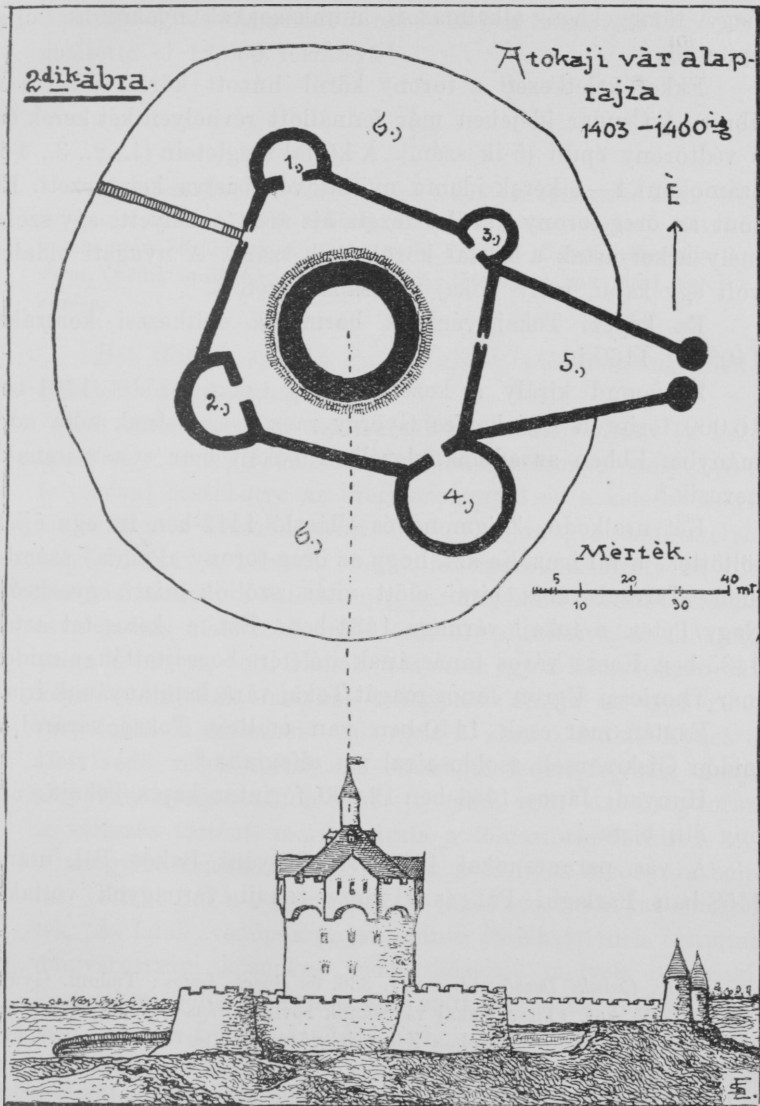
³ *Dr. Csánki Dezső*: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. I. 412. l. És lásd a kőrösszegi tornyot, *Szabó Károly*: Kún László életrajzá-
nak 178. lapján.

Ebben az adománylevélben a tokaji védő toronyról említés nincsen. Zsigmond király Tokajt elvette Debreitől, mert az a királynak Siklós várában történt bebörtönöztetésekor Durazzoi Károly fiának, Lászlónak pártjára állott.

A régi torony alakját fenntartotta számunkra a Coronelli-féle kép. Ez a kép, valamint Burckhard felvétele is későbbi korból származnak ugyan, melyekben már a vár színhelyén egy ötszögű csillagsánczot is látunk; de mindkettőn ott van az a régi torony is.

Ez a hatalmasan kimagasló torony volt tehát Tokaj várának

legrégibb kőépítkezése, mely a vár helyszínének egyúttal második építkezési korszakát jelzi (1388—1403-ig).

Durazzoi László, ki azon igyekezett, hogy törekvéseit alkalmas erődökkel biztosítsa, itt is megvetette lábát. Hívei a várat

nagy tömegekben alkalmazott munkásokkal nyakrafőre újjáépítették.

Ekkor keletkezett a torony körül húzott körfal (lásd a 2. ábrát). A Czudar idejében már fennállott révhelyen két kerek őrs védtorony épült (5-ik szám). A körfal szegletein (1., 2., 3., 4-ik számokon) 1—1 kerek idomú nyitott védőbástya keletkezett. Eltűnt az öreg-torony körül létezett kis árok s helyette egy széles mély árkot ástak a körfal körül (6-ik szám). A nyugati oldalon volt egy kapu, mely Tokaj városába vezetett.

Ez képezi Tokaj várának harmadik építkezési korszakát 1403-tól 1460-ig.

Zsigmond király a kezére jutott tokaji erődöt 1401-ben 10,000 forinton Brankovics György rácz deszpotának adta adományba. Ebben az adománylevélben Tokajt már «Castrumnak» nevezik.¹

Két uralkodó, Zsigmond és Ulászló 1412-ben itt egy éjjelt töltöttek, a mi igazolja azt, hogy az öreg-torony «Palota» számba ment. Tarczal város birái előtt vitás szöllők miatt egyezkedik Nagy Péter, a tokaji várnagy 1434-ben. Ezt a keresetet aztán 1435-ben Kassa város tanácsának ítéletére bocsájtották, a midőn már Thoriczai Ugron János magát Tokaj vára kapitányának írja.²

Ezután már csak 1440-ben van említés Tokaj váráról, a midőn Giskra cseh zsoldosaival azt elfoglalta.³

Hunyadi János 1451-ben 12,000 forinton kapta Tokajt s azt míg élt, bírta is.

A vár parancsnokai 1457-ben Osgyáni Bakos Pál, utána 1458-ban Parlaghi Pál és György tokaji várnagyok voltak.⁴

¹ *Dr. Csánki Dezső* : id. mű. I. 336. és *Spech Lajos* : Tudom. Gyűjt. 1823. évi IV. köt. «Tisza Tokaj városának rövid leírása» 1—32. lapig.

² *Matolai Etele* : Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1899. évf. IV. köt. Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ismertetése. 167. lapon és *Géresi Kálmán* : A gróf Károlyi család oklevéltára II. köt. 149. és 166. l.

³ *Dr. Szabó Pál* : Akad. Értekezések a történeti tudományok köréből. «Giskra» külön lenyomat, 9. lap.

⁴ *Náthafalussy Kornél* : «A leleszi bizottság jelentése» Századok, 1871. 623. l. és *Ebeczky Emil* : «A magyar történelmi társulat 1876. évi vidéki kirándulása Gömör vármegyében. Századok, 1876. 74. lap.

A király a visszaszerzett várat 1459-ben Szapolyai Imrének zálogosította el 12,000 forintért.¹

III.

I. Mátyás király tevékenysége a tokaji vár építkezése körül. Negyedik építkezési korszak 1469-1562-ig. Tokaj vár viszontagságai. Mátyás király halála után körülötte lefolyt harcok. Perényi Gábor elfoglalja a tokaji várat. Ötödik építkezési korszak 1562-1565-ig. A rakamazi sáncok keletkezése.

Bél Mátyás szerint Mátyás király 1460-ban kitünően megerősítette a tokaji várat.

A révhelyet védő két kerektorony ekkor eltűnt és helyökbe épült egy ötszögű emeletes védőbástyatorony, mely egy fedett folyosóval összekötve az öreg-toronnyal és a keletre kiugró ék-alakú vége a Tiszába nyúlt. Ez egy sajátágos mű, melyben a függő előművek kezdetét véljük felismerni. A király ezt a művet különös módon erősítette meg. Az majdnem három emeletes volt és a padlás alatt több nyílt lőréssel volt ellátva. A zömépítmény maga a bástya volt. Ennek tetejében egy a falon kiugró favédő-folyosót építettek, melynek jellegzetes alakja az egykorú budai várpalotán is észlelhető volt (lásd 3. ábra 5. szám). Ennek fedele alatt védő rések voltak. Az összekötő fedett folyosó, mely kő-alapokon nyugvó hídon vezetett, fából volt. Az öreg-toronymnál is változás történt, mert bejárata a földszintre került. A toronyok mindegyike csücsfedéltetű volt és a toronyok bizonyára boltozottak voltak, hol a fegyvereket és tüzes szerszámokat elhelyezhették. A falak védőpárkányai szinte emlékeztetnek bennünket a magyarországi középkor védőeszközeire, melyek rendszerint a körfalakon belől az ormozatok alatt húzódtak végig.

Schicha Lukács György hadi mérnök 1668. évben egy rajzában megörökítette ezt az ötszögű függő művet, melyen a XVII. században már ágyúlőréses látszanak. Nem lehetetlen, hogy már Mátyás idejében így állhatott ez a mű. Tudvalevő, hogy Mátyás király már ágyúkkal rendelkezett.

¹ Dr. Csánki Dezső: id. mű. I. 336. lap.

Mint hogy a vár nyugati oldalát a folyó vize nem védte, mert ott a tokaji vársziget tere szélesebb volt, ezért volt a nyugati oldalon a vár bástyatornyainak kötőfala kétszeres.

A XV. század második felében építették azt a falat, mely a 2. számú bástya északi sarkából kiindulva, védőrekeszt (mordgang) képezett és csak ennek megkerülésével juthatott a támadó az öreg-toronyhoz. A nyugati kötőfalon, úgy mint eddig, ezúttal is a kapu nyílt Tokaj városába.

A középkori várépítők mindenütt ügyeltek arra, hogy a várkapu védőtoronnyal és felvonóval legyen felszerelve. A hidon pedig emelesőnek kellett lenni, melyet még a későbbi korban is Tokajnál is észlelhetünk (lásd a 3. ábrát).

Igy alakult át a tokaji öreg-torony egy középkori várkastélyvá. Ezzel Tokajvár 4-dik építkezési korszakát állapíthatjuk meg (1460—1562).

Ez időben a tokaji vár tartozékai a következők voltak: Tokaj város vámjával és a tiszai révvel, Tarczal, Rátka vámjának fele, Koldó, Tály, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Vámos-Újfalu vámjának fele, Ladány, Mád, Öszöd, Csergő, Karacs, Páczin, Fejő, Bód fele és Zombor részei.¹

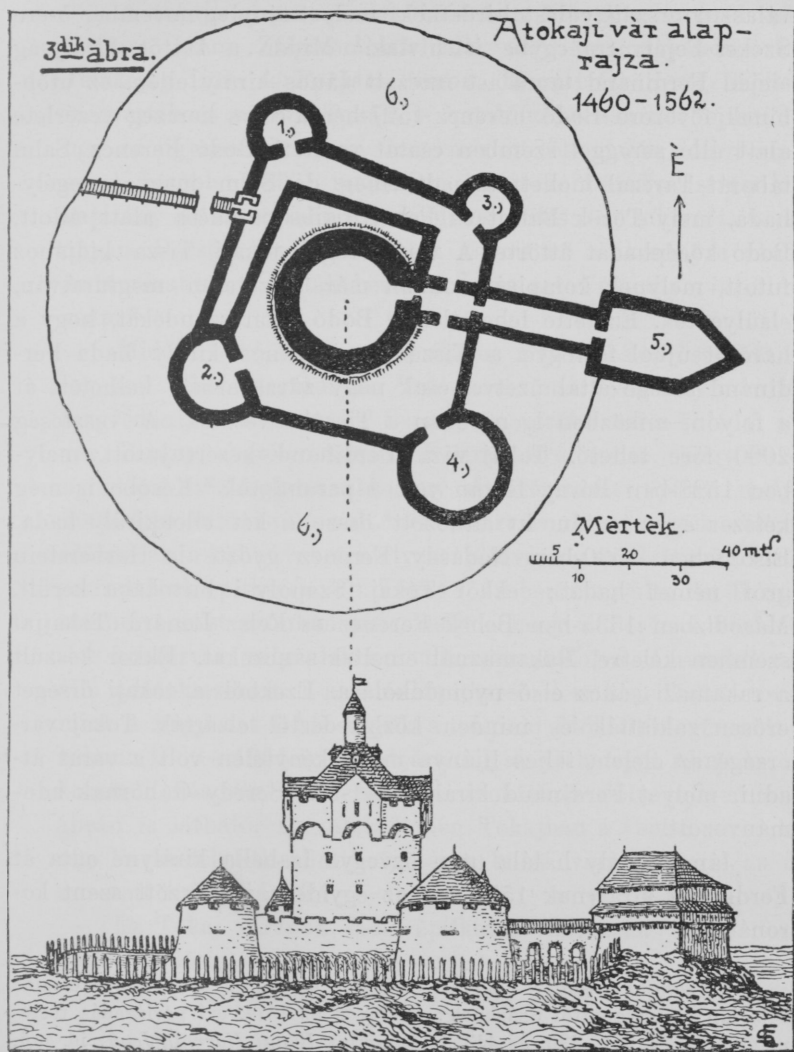
A lengyel háború alatt (1471—1474) a király birtokában volt Tokaj. Hunyadi Mátyás király halála után a trónkövetelők küzdelme alatt (1490—1491) II. Ulászló király testvére Albert, lengyel haddal támadta meg Tokajt. Bosszú akart ez lenni, azon csúfos vereségért, melyet Boroszló vára ostromakor 16 évvel ezelőtt szenvedtek a lengyelek a magyaroktól.² Albert herceg a várat nem bírta bevenni és Szapolyai István serege közeledésének hírére a várost feldúlva, 2000 hordó bor zsákmányával e vidékről sietve visszavonult.³

A tokaji várparancsnok 1505-ben Literáti György volt. Az 1514. évben a Tokajig is elhatolt Dózsa György-féle lázadás számos hívét Heteley Mihály várkapitány elfogatta és azokat ki is végeztette.

¹ Lásd ugyanott.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű I. 334. lap és *Frankl Vilmos*: »Az 1514-iki pórlázadás» Századok, 1872. évf. 443. lap.

³ L. ugyanott.

A mohácsi vészig csak annyit tudunk a tokaji várról, hogy 1525-ben Lásztóczy Boldizsár volt ott a parancsnok. A mohácsi vereség után a királyi trón megüresedvén, Szapolyai János pártja október havában itt gyűjtötte össze a hozzájuk szító rendek, hol azután Verbőczy tanácsára meg is állapodtak, hogy király-

választó országgyűlést hirdetnek, melyet tényleg november 5-ére Székes-Fejérvárra egybe is hívtak.¹ Midőn a kettős királyság elején Ferdinánd támadást intézett János király ellen, ez utóbbinak fővezére Bodó Ferencz 1527-ben a Salm herczeg vezérlete alatt álló sereggel szemben csatát vesztett. Bodó Ferencz Salm táborát Tarczal mellett támadta meg, de Salm magyar segélyhada, mely Török Bálint és Pekry Lajos parancsa alatt állott, Bodó középhadát áttörte. A vert sereg a tokaji Tisza hídjához futott, melynek kompjai azonban már előzetesen megfuratván, elsülyedtek. Ez tette lehetetlenné Bodó azon szándékát, hogy a harcztot újból felvegye a Tiszánál. A János király hada Ferdinánd serege által üzetve, csak nagy zűrzavarban kelhetett át a folyón, miközben igen sokan a Tiszába veszttek. A veszteség 2000 főre tehető. Tokaj vára Ferdinánd kezére jutott, melyben 1528-ban Révay István volt a parancsnok.² Később is még kétszer egymásután itt ütközött össze a két ellenkirály hada. Első ízben 1530-ban Nádasdy Ferencz győzte le Herberstein gróf német hadát; ekkor Tokaj Szapolyai birtokába került. Másodízben 1535-ben Bebek Ferencz és Felsz Lénárd Tokajjal szemben keletre, Rakamaznál emeltek sánczokat. Ekkor készült a rakamazi sáncz első nyomdokolása. Ezekből a tokaji őrséget erősen zaklatták és minden közlekedéstől elzárták. Tokaj vár-őrsége az élelem teljes hiánya miatt kénytelen volt a várat átadni, melyet Ferdinánd király 1541-ben Serédy Gábornak adományozott.

János király halála után özvegye Izabella királyné adta át Ferdinánd királynak 1550-ben az egyideig itt őrzött szent koronát.³

¹ *Fraknoi Vilmos*: Magyar történeti életrajzok. Verbőczy életrajza 246. lap és ugyanattól Századok: Adalékok az 1514. évi pórlázadás történetéhez. 1872. évf. 436. és 443. l., valamint *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 10., 16. és 24. l.

² *Martini Zeilleri*: Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulmi kiad. 1664. 289., 291., 485., 488., 580., 587. lapon 1527-re teszi. Magy. nemzeti múzeumi könyvtár. Hung. 6730. *Rónai Horváth Jenő*: id. műv. II. 10., 16., 24. l.

³ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű. III. 277. és IV. 168. l. 1890.

A tokaji várparancsnok 1556-ban Némethy Ferencz volt, ki a várat János Zsigmondnak adta át.¹ Még ugyanezen évben Telekessy Imre és Forgács Simon, Tárczai Györgyöt Szöllősnél megverték és ezután Tokajt is hatalmukba akarták ejteni.² De úgy az ugyanezen évben megkísérelt elfoglalás, mint az egy évvel később (1557) november havában Dersffy István kassai kapitány által végrehajtott éjjeli rajtaütés nem sikerült. A várost ugyan Dersffy hadai felverték és ott bő zsákmányra akadtak, de a várat nem tudták bevenni, mert azt Némethy vitézül megvédte.³

Midőn 1562-ben Perényi Gábor 200 lovassal és 6000 gyalogossal újból megtámadta Tokajt, azt már Némethy nem tudta megvédeni, hanem onnan Szent-Jog várába menekült s így a vár Perényi kezébe került. Felemlítésre méltó, hogy Perényi nyomban az elfoglalás után egy «huszár-várat» épített, melyben 2000 lóra való istálló volt.⁴ «Huszárvárnak» nevezték abban az időben azon külműveket, melyeket a lovasság szállott meg. Ez egészen palánk építkezés volt. Tehát 1562-ben megváltozott Tokaj vár színhelye. Azt azonban nem tudjuk, hogy a Perényi által készített huszárvár mily alakban volt nyomdokolva. A rendelkezésre álló adatok szerint ez a palánképítkezés nem terjedhetett tovább, mint a hogy azt látni fogjuk a későbbi időkből megmaradt rajzokon (1660—1664-ig). Alakjára olyan lehetett, mint az ezen korabeli más vár építkezéseinél szokásban volt, milyen a 4-ik ábrán is látható. Így alakul meg Tokajban a «belső vár». Ez a régi várkastélyból állott A), és a külső várat képezte az úgynevezett huszárvár B).

Ez Tokaj várának 5-ik építkezési korszaka (mely tartott 1562—1565-ig).

János Zsigmond erdélyi és török hadakkal Tokaj közelében

¹ *Istvánffy* után adja az ad.: Zemplén vm. történetéhez. id. mű. III. 277. és IV. 168. l.

² *Bártfay Szabó László*: Forgách-család története. 283. l. 1910.

³ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 76. lap.

⁴ *Takács Sándor*: Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. Századok. 1907. 730. l. Pesty Ferencz jelentése szerint, mely 1562 márczius 29-éről van keltezve «ad duo mille equos» etc. etc.

1564-ben vert a Tiszán hajóhidat. A Tiszán átkelve Kassa elfoglalására törekedett, de az árvizek és a sok esőzéstől felázott talaj miatt kénytelen volt visszafordulni.¹ Hihető, hogy ekkor került vissza Némety Tokaj várába, melyet Perényi valószínűleg az erdélyi hadak közeledtére önként elhagyott.

IV.

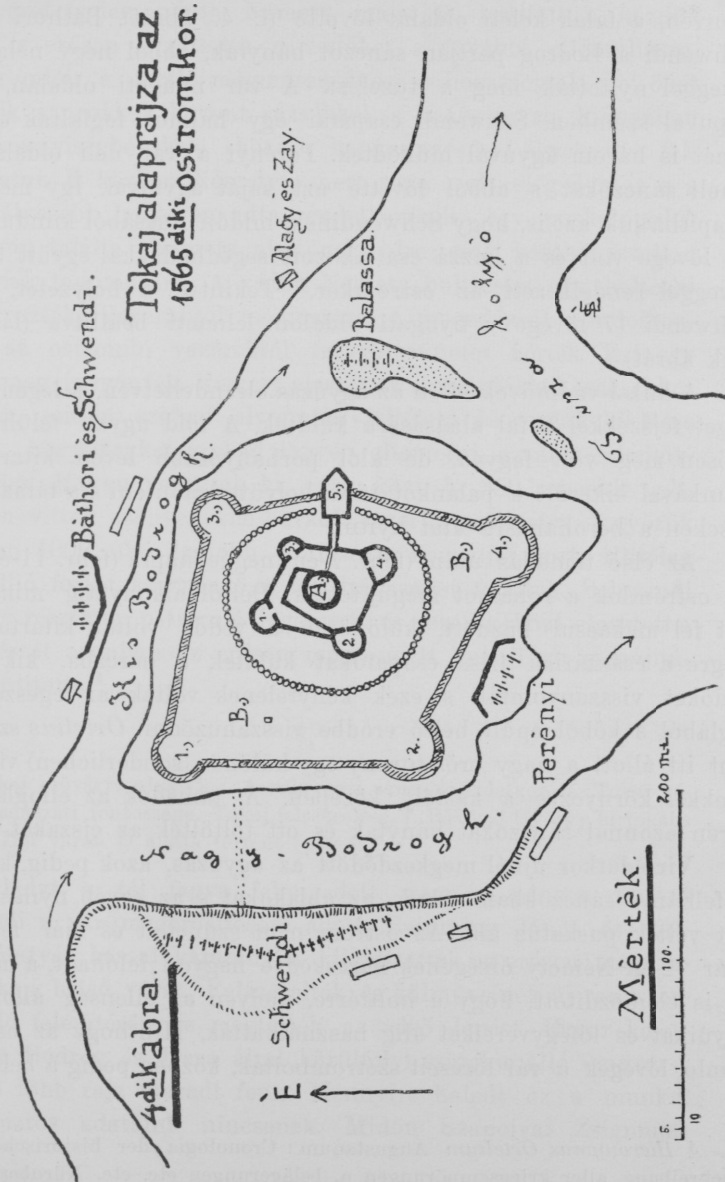
Schwendi Lázár kassai főkapitány támadása Tokaj ellen. Annak elfoglalása I. Ferdinánd király részére.

Schwendi Lázár főkapitány 7000 főnyi német sereggel 1565. év telén indult ki Kassáról Tokaj megvívására, mely ezen időben a Tálya, Szerencs és Tokaj várháromszög délkeleti sarkpontját képezte. Ez volt ennek a területnek legfontosabb erődjé s innen nyerhette a másik két vár is minden támadáskor hatályos támogatását.

Midőn Perényi Péter a megindított hadműveletkor 1200 főnyi dandarával, 4 ágyúval, azonkívül Báthori András 200 lovasával, 2 ágyúval és Balassa Menyhért, Alagy meg Zay Ferencz magyar csapataival egyesült és a tüzérségen kívül legalább 8600 emberrel rendelkezett, — elég erősnek érezhette magát, hogy hadműveleteit Tokaj ellen megkezdje. Tokaj városát tényleg február legelején rohammal bevette e sereg, hol nagy zsákmányt ejtett. Február 4-én már a várat is megrohanták, de Némety Ferencz 1500 főnyi várórsége visszaverte őket. Február 7-én a Schwendi tüzérségének bevezető harcza után, az általános roham minden oldalról február 10-én indult meg, mi reménynyel kecsegtette a támadókat, mert a befagyott Bodrog megkönnyítette a vár megközelítését. A támadó csapatok nem vették észre a jégen vágott lékeket, abba sokan beleestek és ott veszték. Az akkori értesítések 600 emberre becsülik Schwendi veszteségét. Ekkor pusztult el Haller Rudolf és Ramming ezredes egyik zászlótartója is. De a várórségből is többen megsebesültek így a többek között Némety segéde Bakics József is.

Még aznap délután új rohamra kelt az ostromló sereg.

¹ Adalékok Zemplén vármegye tört. id. mű. IV. 140. l.

Balassa a magyar hadakkal s négy ágyúval a Tisza jegén átmenvén, a falak keleti oldalát lövette (l. 4. ábrát). Báthori és Schwendi a Bodrog partján sánczot hánytak, abból négy nehéz löveggel nyitották meg a tüzelést. A vár nyugati oldalán, a kapuval szemben, Schwendi csapatai egy halmot foglaltak el; innét is három ágyúval működtek. Perényi a vár déli oldalán emelt sánczokat s abból lövette azt saját ágyúival. Így megállapíthatjuk azt is, hogy Schwendinek, midőn Kassából kiindult, 17 lövege volt és a hozzá csatlakozott segédhadakkal együtt 32 löveggel rendelkezett az ostromkor.¹ Tekintve a helyzetet, a Schwendi 17 lövege a nyugati oldalon lehetett beállítva (lásd 4-ik ábrát).

A külső védművek ellen az ágyúzás elrendeltetvén, a legénységet fejszékkal a fal aláásására küldték. A föld ugyan felülről erősen meg volt fagyva, de alól porhanyósabb lévén, kitartó munkával sikerült a palánkot több helyütt ledönteni s a támadt réseken a berohanásra utat nyitni.

Az első támadás után (febr. 7-én) negyednapra (febr. 11-én) az ostromlók a rohamot megújították. Déltől alkonyatig mindkét fél makacsul küzdött, különösen a védők voltak kitartók. Végre a császáriak friss csapatokat küldtek a harciba, kik a védőket visszanyomták s ezek kénytelenek voltak az egészen téglából s kőből épült belső erődbe visszahuzódni. *Ortelius* szerint itt állott a nagy erős torony egy különös (sonderlichen) vízárókkal környezve a kastély közepén. A támadók az elfoglalt téren azonnal sánczokat hánytak és ott töltötték az éjszakát.

Virradatkor újból megkezdődött az ágyúzás, azok pedig, kik a felhányt sánczokban voltak, az ablakokat s az egyéb nyílásokat vették puskatüz alá. Az ostrom nem szünetelt és már február 12-én Némety őrségének harczkedve nagyon lelohadt, a mit az is előmozdított, hogy a holttérre, melyen az ellenség állott, ágyúikat és lőfegyvereiket alig használhatták. Minthogy az ostromló lövegek a vár lőréseit szétrombolták, közben pedig a belső

¹ *Hieronymus Ortelium* Augustanum: Cronologia der historischen beschreibung aller kriegsempörungen u. belägerungen etc. etc. Nürnbergi kiad. 1603. 127. l. (32 Stück Geschützet említ).

vár falán is rést ütöttek, a várórség már a további védhetőség reményéről is lemondott. Némety maga is beállott a küzdők sorába s erősen buzdította a védőket a további ellentállásra. Az ostromlók a falak megmászásához is hozzáfogtak, de őket a védők szurokkal bevont rőzsékkal s más anyag hiányában nagy mennyiségben lévő «kősók» hengergetésével igyekeztek feltartóztatni. E közben Németyt, mert nem volt elég óvatos s a legveszélyesebb helyeken adta rendelkezéseit, egy puskaövedék homlokon találta. Némety elestének híre csak később jutott a császáriak tudomására. A védők Némety holttestét egy boltozat alá helyezték. Vezérüktől megfosztva, a megadásról gondolkodtak s az ostromló vezérektől fegyverszünetet kértek. Ezt egy napra meg is nyerték. Némety elestét az ostromlókkal csak akkor tudatták, midőn szabad elvonulás feltétele és annak kikötése mellett, hogy urukat szabad legyen eltemetni, a várat feladták. A várból 400-an vonultak ki, ezek közt is 350 sebesült volt. Középen vitték szőnyegekbe burkolt vezérük holttestét. A győzők a várban 4000 akó legjobb minőségű hegyaljai bort, állítólag egy millió forint készpénzt és sok drágaságot találtak. Schwendi ezek egy részét az ostromló legénység és vezérek közt elosztotta, nagy részét azonban az erősen megrongált Tokaji vár megújítására fordította.¹

V.

Tokaj művarrá alakítása. A rakamazi sánczok keletkezése. Tokaj várának hadászati fontossága. Tokaj felszerelése. I. Rákóczi György birtokába ejti a tokaji várat. Ő alatta történt építése.

Mihelyt a tél fagya felengedett, azon a pénzen, melyet Schwendi a vár megerősítésére adott, Ramming János és Kálnássy Mátyás kassai kapitányok kijavították az erősen megrongált tokaji belső várat. Felszerelték és külműveinek új rendszerben való felépítésére is megtették az első lépést. Ekkor keletkezett a Bodrog és Tisza által körülfolylt szigeten álló «művár», melyről több rajz maradt fenn. Mennyire haladt ez a munka, erről biztos adataink nincsenek. Midőn Szapolyai Zsigmond

¹ Ezen ostrom leírását adják *Ortelius*, *Istvánffy* és *Birkenstein*.

1566-ban újból megtámadta Tokaj várát és azt 32,000 főnyi sereggel körül is záratta, azt Ramming és Kálnássy vitézül megvédték.¹

Mínthogy Némety idejében az öreg torony még állott, a tokaji vár az 1565. évi ostromig nem változott. *Istvánffy*tól értesülünk arról, hogy a tokaji vár ezen ostromhoz külművekkel rendelkezett. Ezek voltak azok a palánképítkezések, melyeket Perényi emelt. Ezeknek a gerendafáit kellett az ostromló seregnek eltávolítani azért, hogy a réseken, melyeket a faltörő ágyúk ütöttek, a rohamot végrehajthassák.² Midőn Némety 1564-ben Tokaj megtámadásáról biztos híreket szerzett, a Perényi-féle huszárvárat, vagyis a tokaji külműveket régi nyomdokain helyrehozatta s ezeknek párkányait a védelemre be is rendezte. Némety az ő várépítési tevékenységét nemcsak Tokaj, de Szerencs váránál is kimutatta, hol hasonló építkezések voltak. A szerencsi várnak építkezési jellegéből következtetve a tokaji vár építéséről is képet nyerhetünk.

A belső vár kerek tornyai bizonyították legjobban, hogy ezek középkori építkezések. A körfalon belől állott az öreg-torony, melyben egy nagy «Palota» volt. A már említett három kerek-bástyatorony és ezek összekötő vonalai képezték azt a négyszöget, mely Mátyás király korában már állott. A vastag kőbástyák fedélzeteit eltávolították és annak gyeptetejű ormozatai alatt volt az őrség elhelyezve. Ezekből és a tetején, nemkülönben a körfalon alkalmazott párkányokon történt a védekezés. Az ekként kialakult nyitott védőállásokból lehetett a külterepet uralni.

¹ *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. Fordította: Vidovich György. Debreczen. 1867. XXIII. könyv. 552. lap. A már említett *Ortelius* műve és *Burckhard v. Birckenstein*. Ausserlesener Anfang etc. Augsburgi kiadás. 1686. A Mátyás király idejében épült Tokaj várának alaprajzata legjobban kivehető a Badeni Lajos hagyatékában Karlsruheban őrzött alaprajzról. Band XV., szám 52, mely a 8-ik ábrán van feltüntetve itt. Megjegyzendő, hogy az eredeti rajz egy későbbi kort tüntet fel ugyan, de a középkori jellegzetes alaprajz kivehető rajta. És épen azért, mert egy későbbi kort ábrázol, ezen a rajzon már hiányzik az öreg torony, a mely hiányt a 3-ik ábrán pótoltam azért, hogy az építkezési folytonosságot jobban szemléltethetővé tegyem.

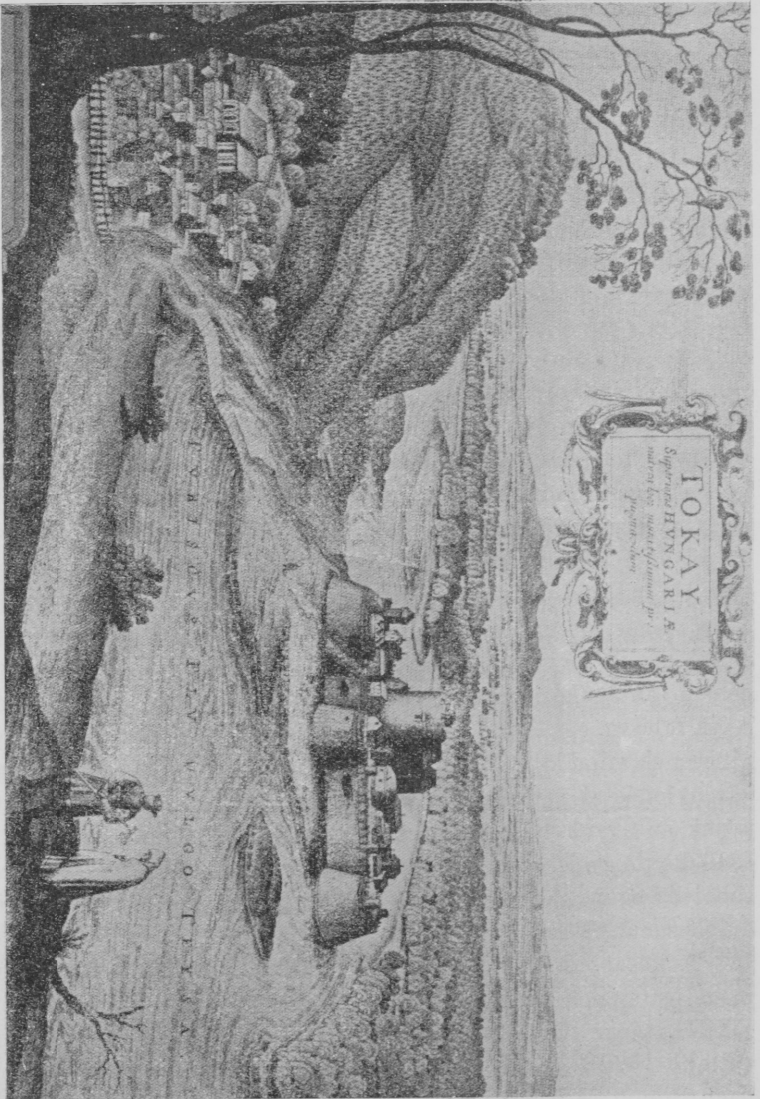
² *Istvánffy* ugyanott 506. lap és *Ország Tükre* 1865. évf.

A belső várkastélyszerű építkezést széles vízárak környezte. Az árok ellenlejtjét ezölöpzet kerítette be (lásd 3-ik ábra).

Az egri törökök 1567-ben Tokajtól Kassáig szerte pusztították a falvakat, az épületeket felgyújtották, a lakosokat rablánczra fűzve elhurcolták, vagy kegyetlenül meggyilkolták. Tokaj környékét, sőt a várat is háborgatták. A vár ezen időben még nem volt teljesen megerősítve, csak úgy állott, mint azt a *«Tokaj superiorae Hungariae natura loci munitissimum propugnaculum»* című távlati látképen Hufnageltől eredő rajz adja.¹ Ez a kép a Ramming és Kálnássy által befejezett ideiglenes erősítéseket és feljavításokat tünteti fel (lásd 5-ik ábrát). Ez a kép adja meg a még most is felismerhető háttérrel és látni rajta, hogy az öreg-torony fedelétől megfosztva, teteje ágyúlőrészekkel van ellátva. A rajz után ítélve legalább is 6 ágyútaraczkot lehetett az öreg-torony tetejébe elhelyezni. Ez pedig feltételezi, hogy a torony teteje be volt boltozva; mi megint csak annak középkori jellegéről tanuskodik. A torony fenlapján egy őrház állott, mely valószínűleg fából készült. Ide vezetett a torony grádicsa és mivel a torony átalakításából látható, hogy az lövegállásokra volt berendezve, az őrház egyúttal szertárnak is tekinthető, hol a szükséges lőszert kéznél tarthatták. A torony déli oldalán ott, a hol egykor egy erkély volt, egy ablak vehető ki, melynek szegélyein az egykori erkély befalazott nyomai vannak feltüntetve. A várfalakra egy fahíd vezet fel. A vár falán vert rések még nincsenek mind kijavítva, de a párkányok mindenütt végig palánk sövényfonással vannak ellátva s helylyel-közzel sánczkasok mutatják az ágyuk helyeit. Az 1569. évi XIX. törvényezikk el is rendelte, hogy Debreczenből, továbbá Szabolcs vármegye két járásából és egész Zemplén vármegyéből a jobbágyok Tokaj várához dolgozzanak.

A küszöbön álló török háború veszedelme miatt Tokaj vára megerősítésének újból előállott a szüksége, mit az 1578. évi XXVII. t.-cz. el is rendelt. Ezen időszakban várparancsnokai voltak: 1590-ben Russel Kolos, 1591-ben Balassa Ferencz, Forgách Simon és Teuffenbach Kristóf kassai kapitány, kik a hat-

¹ *Történelmi Képcsarnok* III. terem, 2. sz.

5. ábra. Tokaj a XVI-ik században.

vani visszavonulása által okozott csorbát azzal köszörülték ki, hogy a Szilágyságban dülő tatárok egyik csapatát kemény küzdelem után Tokaj alól visszavonulásra kényszerítették.¹

Balassa Ferenczet a tokaji várparancsnokságban 1592-ben gróf Hardek Ferdinand és ezt 1596-ban Rueber György követte. Tokajnak fontosságát s értékeségét mutatta Bocskai István fejedelemnek azon törekvése, hogy Rudolf császár elleni hadjáratai közben is a vár kiépítése folyamatban legyen. Belgiojózó János gróf kassai főkapitány, midőn 1604-ben Bihar vármegyéből kénytelen volt visszavonulni, a hajduk szünetlenül nyomában voltak. Körülrajozták, csipkedték s katonáit fogdosták. A császári tábornok október 24-én kelt át a Tiszán és Tokajnál szállott táborba. Ekkor újították fel a rakamazi sánczokat, melyeket a ráczok tartottak megszállva. A rákövetkező éjjel a Rakamaznál hagyott ráczokat a hajduk felkonczolták, mire Belgiojózó Ruebert a tokaji várban magára hagyta s másnap (okt. 25-én) visszavonulását a hajduk zaklatásai közt Kassa felé folytatta. A 20,000 főnyi császári seregből a főurakon kívül már alig volt 50 ember kíséretében, a többiek a visszavonulás alatt Bocskaihoz pártoltak, nagy része pedig szétfutott. Belgiojózó ekkor Eperjesen át Szepes várába menekült. Az események ezen váratlan fordulatára a császári kormány Básta Györgyöt küldte Kassa felé, hogy a Bocskai által támasztott mozgalmat elfojtsa.

A felkelők által körülfogott Tokaj várát akarta Básta mindenekelőtt deczember havában megsegíteni, de Bocskainak Sárospatakon gyülekező hajdúserege ezt a törekvést meghiusította.² Midőn Bocskait a rendek 1605-ben fejedelemmé választották, mindjárt utasította seregének keleti hadosztályát, hogy Tokaj várát részére hódítsa meg. Czobor Mihály 1606 október havában rá is kényszerítette Ruebertet a vár megadására. A vár majd-

¹ *Bártfai Szabó László*: id. mű. 273. l. — *Erdélyi Pál*: Balassa Bálint letrajza 2S. l. és *Hadtörténelmi közlemények*: Hadtörténelmi okmánytáré 1894. 700. l., valamint: Adatok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű: X. évf. 174. l.

² *Géresi Kálmán*: Károlyi cs. oklt. III. köt. 565., 566., 571. és 572. lapok. *Kubinyi Miklós*: Közlemények a Thurzó levéltárból. Századok. 1870. évf. 729. l.

nem két esztendeig (21 hónapig) ostromzár alatt állott, őrsége már úgy is végszükségben szenvedett. Rueber várnagy állhatatosságát Bocskai megdicsérvén, őt szabadon bocsájtotta.¹ A zsitvatoroki békekötéskor Thurzó György mint a császár egyik meghatalmazottja nagy érdemeket szerzett s ennek elismerésül 1607-ben olyformán nyerte zálogba Tokaj várát 70,000 tallérban, hogy azt mindaddig megtarthassa, míg ezen összegre nézve ki nem elégítik. Ezen adományozásra azon érdeme is befolyással volt, hogy Bocskai halála után (1606) a hajdukat lecsendesítette. Ezen időben Tokaj várnagya Abaffy Miklós volt. Ekkor a tokaji várról azt írják: «Az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogy ha a víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz volna, mert lovon is felmehtni az kerítésnek az oldalán, gyalog annál inkább».²

Tokaj várának hadászati fontosságát az 1609. évi LXI. t. cz. így emeli ki: «mivel oly helyen van alapítva, hogy mind a keresztény név közellenségei, mind más azon részbeli ellenkezők ellen, a többek közt kitünő erősség legyen, de meg mivel feletébb megromolva van, ugyan azért a békés időben szükségkép felépítendő».

Tokaj építésére 1613-ban Abauj, Bereg, Sáros, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ungh és Zemplén vármegyék adták az ingyen munkát. Feljavítására a várakkal s erősségekkel nem bíró egyházi főrendeket, zászlós urakat, országnagyokat is felhívták és úgy a király, mint a szabad városok segedelmét is igénybe vették. Az ingyen munkát, illetve a segedelmet teljesíteni vonakodókra «háromszoros», az úgynevezett «tripulum» büntetést rótt az ezen évi VIII. t.-cz. Ennek a háromszoros büntetésnek behajtására, az egyházi főrendű zászlós urakra, országnagyokra és másokra való tekintet nélkül hivatalvesztés terhe alatt, a vármegyék alispánját kötelezték. Még számos 1609-től 1661-ig terjedő törvények kiemelik a tokaji várnak, mint az ország felső részei «védő-

¹ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 162., 168. l. *Dongó Gyárfás Géza*: id. mű. VII. 145., 197. l.

² *Ebeczki Emil*: A magyar tört. társul. 1876. évi kirándulása 64. l. és *Takács Sándor*: Századok. 1907. 820. l. id. mű.

bástyájának» jelentőségét. Ezek közül az 1618. évi XLIX. és LII. t.-cikkek emlékeznek meg, hogy:

«az úgyszólván oly helyen fekszik, melytől a tiszamelléki országrészek fenntartása függ, felújítás gondja nagyon is ráfér, vizáradásoktól naponta nagy rombolásokat szenved, a miért Szabolcs, Ungh és Zemplén vármegyék közmunkáját igénybe vette.»¹

Bethlen Gábornak Ferdinánd ellen való első támadása alatt, a magyar szent koronát itt őrizték, de az 1621. évi december 31-én Nikolsburgban megkötött béke után azt Bethlen Ferdinándnak adta át.² Tokaj vára Bethlen kezére jutván, ő alatta is még Abaffy Miklós volt a várnagy, kinek hűséges szolgálataiért a szabolcsvármegyei Kinist adományozta.

Bethlen Gábor halála után özvegye Brandenburgi Katalin 1630-ban lépett e vár birtokába. Ekkor a tokaji várnak fejedelmi háztartásra alkalmas helyiségekkel kellett rendelkezni, mert Brandenburgi Katalin benne lakott. Midőn Katalin az erdélyi fejedelemségről lemondott és I. Rákóczi Györgyöt választották meg fejedelemmé, még ez év december 26-án a tokaji várat Csáki István báró tanácsára átadta Ferdinándnak, őrségét pedig hűsége alól felmentette.² Tokaj tehát ezidőszerint a III. Ferdinánd pártiak kezén lévén, védelmére Eszterházy Miklós nádor a rakamazi sánczokat felújíttatta. Ezeket a sánczokat támadták meg I. Rákóczi György alvezérei 1633. évi márczius 15-én a hozzá csatlakozó hajdusággal. Az 1500 főnyi zsoldos által védett sánczokat öt órai heves küzdelem után bevették. Eszterházy és Bornemissza János mintegy 300-ad magokkal kompon menekültek a Tisza jobb partjára. Nagy része a seregnek a Tisza megáradt hullámai közt lelte halálát, részint az erdélyiek fogságába került. Az eperjesi alkü emlékiratai szerint 1633-ban Rákóczi küldöttei kívánták Tokaj várát átengedni, mi azonban nem történt meg.³

¹ Ad.: Zemplén várm. történetéhez. VIII. 23. l.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 181. l. és Brandenburgi Katalin töredék végrendelete. Magy. Akad. Értek. Philos. II. köt. 1861—62. évf. 241. l.

³ *Fraknói Vilmos*: Az eperjesi béke. Századok, 1871. 195. és *dr. Ötvös Ágost*: Györi tört. füz. 1863. X. 102., 265. — Straszburg Pál követsége IV. Amurad szultánhoz az 1631—1632. évben és *Ráth Károly* u. o. Bethlen Gábor 1619—1621. évi táborozásai 265. l. és *Cserey József*: «Az 1606. iki kassai országgyűlés naplója». III. köt. 130.

A várparancsnokok: 1635-ben Kelemessy János és 1637-ben Révay István báró voltak. Ferdinánd király Tokaj uradalmát a várral együtt 1641-ben Drugeth Jánosnak adományozta, de Rákóczi kívánságára, még a pozsonyi országgyűlés előtt 1646-ban Ferdinánd megbízottjai Tokajban tárgyalást tartottak, minek következménye az volt, hogy Rákóczi a homonnai Drugeth János gróf örökösének lefizetett 6000 forintot és így a vallásügyi sérelmek miatt indított harezok után a tokaji vár és város a lincai békekötés pontjai értelmében örök jogon birtokába jutott. Stépan Ferencz tokaji várkapitányt és várórségét pedig feloldoztatni kívánta a Ferdinándnak letett eskü alól. Ez a kívánsága azonban az országgyűlés elé utasított.¹

Rákóczi mégis csak birtokába jutott a tokaji várnak és a még 1646-ban Belgiumból és Velenczéből ide hívott mérnökei által nagyszabású munkálatokat eszközöltet itt, melyek a Tisza-Bodrog folyását akként szabályozták, hogy a várat ne döntsék romba. A szabályozásnak ezt a munkáját a zempléni és szomszéd vármegyék jobbágyainak ezreivel végeztette.² Tokaj vára körül teljesítendő közmunkára még 1647-ben is kirendelték Szabolcs vármegyének dadai és Zemplén vármegyének bodrogi járásait.³ Ez azt jelenti, hogy a fent jelzett munkálatok még nem voltak befejezve; azért kellett ezek a munkások.

I. Rákóczi György halála után Tokaj vára özvegyére Lorántffy Zsuzsannára szállott és 1649-ben Cseh Mihály esküdtt megjelent a várban, hogy összeírja mindazt, mit ott találtak.

A leltár a bástyákat is megnevezi. Itt csakis a leltár azon részével foglalkozhatunk, mely egyúttal a vár szerkezetére és védelmének felszerelésére vonatkozik.

Láttuk az 1565. évi ostromkor, hogyan nézett ki a vár, most aztán ezen leltár segítségével meghatározhatjuk a bástyák

¹ *Dongó Gyárfás Géza*: Ad. Zemplén várm. tört. VII. 135., 134 lap. *Emich Gusztáv*: Nagy képes naptár. 1861. «Tokaj». 118—121. lapig.

² *P. Coronellinél*: «*Regno di Hungaria*» a 43. lapon és Burckhardnál 145. l. pag. 20. *Emich G.*: id. mű, valamint Ad. Zempléni várm. tört. VII. évf. Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. 135. l.

³ U. o. VII. 136.

s a vár egyes épületeinek neveit is, mit különben a későbbi adatok is megerősítenek.

A leltár azt a benyomást kelti, hogy Rákóczi tokaji öntődjében élénk tevékenységet fejtett ki, a honnan többi várait is felszerelte. A külső vár úgynevezett «Új-bástya» a 6. ábránkon feltüntetett I-ső számú bástyának felel meg, melyben 10 ágyú, köztük 6 drb 25 fontos, 1 drb 16 fontos, 1 drb 8 fontos, 1 drb 5 fontos és 1 drb $\frac{3}{4}$ fontos ágyú volt beállítva. Elnevezéséből kiérezhető, hogy ez a bástya ez időben készült s valószínűleg a víz árja tette úgy tönkre, hogy újból kellett azt felépíteni. A III. számú bástyát «Kis-bástyának» nevezték. Ebben egy 6 fontos és két 3 fontos ágyú állott.

A IV. számú bástya «Rév-bástya» elnevezés alatt fordul elő. Itt egy 21 fontos, egy 8 fontos, egy $3\frac{1}{2}$ fontos és egy $2\frac{1}{2}$ fontos ágyú volt behelyezve. A II. számú bástya: város felöli «merítő-bástya» nevet viselte, hol öt 25 fontos, egy 12 fontos, egy 8 fontos, egy $2\frac{1}{2}$ fontos és egy $\frac{3}{4}$ fontos ágyú volt.

A «várbeli toronyban» az 5. számún egy ágyútaraczk és két rézdob, végre az úgynevezett «Nyári-bástyán» a 2. számún egy 1 fontos és egy $1\frac{1}{2}$ fontos ágyút találtak elhelyezve. Összesen tehát 29 ágyú védte ezidőszerint a tokaji vár falait, melyekhez 5945 darab ágyúgolyó és 1335 öl vastag hosszú vontatókötél szolgált 12 darabban.

A «külső hosszú hadszertár» a 10. számon van feltéve. Pítvara volt. Mindkettőben nagy mennyiségű készletekkel. A «belső-várbeli hadszertár» a 4. és 3. számú bástyák közt két részre oszlott. A pítvarából balkézt volt az egyik, jobbkézt a másik szertár. A «porház» a 4. számon, hol tonnákban, hordókban és átalagokban állt a lőpor készen.

A «lakatos műhely» szintén itt volt a belső várban, hol a hadszertárba való szerszámok állottak. Volt ágyúpor készletben 48 mázsa; szakálás por 2 mázsa; gyújtópor 2 mázsa; tüzes szerszám 543 drb.; eresztett salétrom 10 mázsa; kanóc 3 mázsa; szurkos koszorú 150; fekete szövétnek 214; ostromhoz való vászonzaeszkó 225; földhordó teknő 147, talyiga 60, hajnalcsillag(?), alkalmasint valami röppentyű féle; paizs 5, kartács 44, ezek 600-nál hol kevesebb, hol több «muskéta globissal» voltak meg-

töltve; vasas kopja 119, vasalatlan 345; fegyverderék 52, sisak 38, alabárd 28, ágyúgolyóöntőforma 33; az egy mázsással együtt 27 ágyú, 12 rakáson a 40 fontos ágyútól a $\frac{3}{4}$ fontosig vasgolyóbisok és kisebb-nagyobb tüzes golyóbisokkal összesen 7218 darab; jegelni való vasvilla 9 darab stb.

Megtudjuk ezen leltárból, hogy a tokaji várban ezidőszerint órák is voltak, mert 3 órához való kereket jegyzett fel. A vár kútjáról is megemlékezik, melynek vasmacskája és tartaléklánca raktáron volt. Az 543 darab tüzes szerszámok közül felemlíthetjük 90 ostromhoz való tüzes dárdát, 15 tüzes kalászt, avagy koszorút, 59 tüzes nyilas labdát, 43 tüzes nyilatlan labdát, 133 tüzes nyilas buzogányt és 203 ostromhoz való tüzes csuprot.¹

Hihető, hogy II. Rákóczi György fejedelem uralkodásának utolsó időszakában az építkezések befejezést nyertek, melyek valamennyie még Kálnássy és Ramming idejéből származó «Kő-alapokon» nyugvó palánképitkezés volt. Ez pedig úgy történhetett, hogy a Perényi huszárvár falai a vizenyős talajban lesüpedtek s így ezekre lett a kő s végre újra a palánk építve.

II. Rákóczi György halálának hírére Tokaj 1659-ben, mely egykor a fejedelem özvegyének kezén volt, De Suches tábornok hadai előtt önként kaput nyitott.²

SOÓS ELEMÉR,
ezredes.

¹ Dr. Szendrei János: Tokaj várának hadi felszerelése 1649-ben. Ludovica Akad. Közl. 1888. évf. 613—632. lap.

² Rónai Horváth Jenő: id. mű. II. 203.